

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
lips												22 0,08	
ears	17 0,12												
forehead						601,16			44				
cheek						(1000)							
mouth				9,7					89				
nose	45		5,9									33 0,1	
hair												998 0,56	531 0,4
neck		1,9										95 0,2	9,3 0,05

*Анастасія Слухай
(Київ)*

СЕМАНТИКА ПЕРШОЕЛЕМЕНТА БУТТЯ „ВОДА” У ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКИХ САКРАЛЬНИХ ТЕКСТАХ (на матеріалі загадок)

Розглянуті лінгвосеміотичні параметри образів першоелементів буття у германському міфі. Проаналізовано один із найбільш символічно значущих і продуктивних серед них, а саме образ першоелемента буття „вода”, у давньоанглійських загадках. Наведено перелік вербалізаторів водної символіки та їх значення в широкому контексті англосаксонського міфу та у вузькому контексті давньоанглійського лудичного тексту.
Ключові слова: давньоанглійська мова, давньоанглійська загадка, Ексетерська книга, образ, художній образ, етнічний міф, першоелементи буття.

Рассмотрены лингвосеміотические параметры образов первоэлементов бытия в германском мифе. Проанализирован один из наиболее символически значимых и продуктивных таких образов, а именно образ первоэлемента бытия «вода», в древнеанглийских загадках. Приведен список вербалізаторов водной символіки и их значений в широком контексте англосаксонского этнического мифа и в узком контексте древнеанглийского лудического текста.

Ключевые слова: древнеанглийский язык, древнеанглийская загадка, Эксетерская книга, образ, художественный образ, этнический миф, первоэлементы бытия.

In the article, I have aimed to outline the linguistic and semiotic parameters of elemental images in Germanic mythology as well as to analyze one of the most symbolic and productive images of this kind – namely, the image of the water element, in the Exeter book riddles. For this purpose, a list of lexemes denoting water and its forms was compiled and complemented with an analysis of their semantics both within the broad framework of the Anglo-Saxon ethnic myth and within the more specific context of Anglo-Saxon wisdom literature.

Key words: Old English, Anglo-Saxon riddle, Exeter book, image, artistic image, ethnic myth, primal elements.

Образи першоелементів буття в художньому тексті являють собою результат осмислення первісною людиною світобудови та законів існування і розвитку Універсуму. Зіставляючи та аналізуючи різні явища та предмети, людина приходила до висновку, що якщо світ існує в умовах постійної боротьби внутрішніх суперечностей і, все ж, не гине, розпадаючись на складові елементи, то існують сили, які утримують його у стані стійкої рівноваги [7]. Спостереження за світом природи спонукали людину виділити чотири основні сили – квадрю „першоелементів буття”: воду, землю, повітря і вогонь, як такі, що лежать в основі всіх природних явищ і є джерелом існування будь-яких форм матерії. Раннє усвідомлення значущості першоелементів буття зумовило їх сакралізацію, внаслідок чого люди здавна і повсюдно обожнювали стихії, ототожнювали їх із агентами сакруму та осмислювали в художній творчості.

Уявлення про першоджерела світобудови релеватні для будь-якої етнічної концептуальної картини світу і, за визначенням дослідників (М. Костомарова, О. Афанасьєва, І. Нечуй-Левицького, Є. Мелетинського, В. Іванова, В. Топорова, С. Аверінцева, Н. Мечковської, Ф. Уїлрайта, І. Огієнко, М. Новикової, М. Маковського), відіграють визначальну роль у її формуванні. Образи чотирьох стихій є продуктивними основами утворення та іррадіації символічних значень, а також парадигм образів (так, першоелемент буття „вода” в тексті може реалізуватися в образах річки, озера, струмка та ін.). Реалізація символіки першоелементів буття у тексті досліджена в дисертаційних роботах Н.В. Слухай [15], Т. Ковтун [11], О. Петриченко [14].

Передконцептуальною основою формування словесних поетичних образів першоелементів буття є архетипові уявлення [14]. Невипадковою є популярність підходів до образів першоелементів буття з точки зору психоаналізу, тлумачення снів (З. Фройд, К. Г. Юнг) та містико-інтуїтивної концепції художньої творчості [6].

Квадра архетипів „вода”, „земля”, „вогонь” та „повітря” досліджувалась із найдавніших часів у рамках античної філософії. Логіка таких досліджень спонукала, зокрема, до зіставлення першоелементів буття зі сторонами світу, порами року, частинами доби та психологічними станами: вода = захід = осінь = вечір = холодне + мокре; вогонь = південь = літо = день = гаряче + сухе; земля = північ = зима = ніч = холодне + сухе; повітря = схід = весна = ранок = гаряче + мокре (ряди зіставлення представлені у [5, с. 295]).

Найбільш релевантна для давньогерманського сакруму пара архетипових образів „земля” та „вода”, що, з одного боку, може вважатися логічним з огляду на наведені вище ряди відповідності, а з іншого – глибоко вмотивовано германською космологією. По-перше, опозиція терарних та акватичних локусів (Мідгарду та Світового океану) визначає структуру горизонтальної проекції світової моделі скандинавської космології всіх відомих варіантів її реконструкції (див. рис. 1-3).

По-друге, вертикальна структура просторової моделі в германському міфі також визначається в рамках взаємодії та взаємодоповнення двох образів-ізоморфів Світового дерева – ясеня Ігдрасіля та джерела Урд. У саксонській міфології аналогом Ігдрасіля є священне дерево Ірмінсул [Wikipedia]. Ігдрасіль (ON *Yggdrasil* – *Yggr* (одне з імен Одіна) + *drasil* кінь) є як горизонтальним, так і вертикальним центром Всесвіту. Сакральність Дерева відображено і в етимології його імені (ясень – *mountain ash* або *rowan* походить від сканд. *ron* – священна таємниця [OEtD]). У давньоанглійській мові концепт *treow* („вірність”) позначали тією самою лексемою, що й образ-концепт *trēow* („дерево”) [12, с. 16].

Якщо Ігдрасіль являв собою темпоральну вісь, яка пронизує всі три часові парадигми, то символіка джерела Урд (у давньоангл. *Wurd* – „доля”) передбачає зв'язок зі сферою минулого. Так, згідно зі скандинавським „Пророцтвом вельви”, норни черпають із джерела цілющу воду, щоб вилікувати пошкодження, які залишають на стовбурі Дерева світовий змії та олені; водночас норни – це божества, які відають долями людей і богів. Одна з них (Урд, норна, яка

„відповідає” за минулий час), очевидно, споріднена з функціями одноіменного джерела. Таким чином, образ джерела мудрості – це водночас ізоморф Світового дерева та осередок „хаотичного” смислопростору. Логічно пов’язана з попередніми значеннями символіка Урд як джерела мудрості, до якого (або до одного з ізоморфних йому джерел) звертаються боги в пошуках сакрального знання.

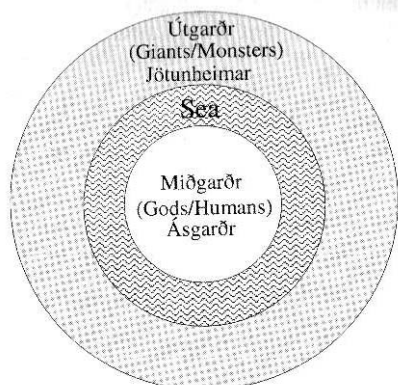

Рис 1. Концентрична модель¹

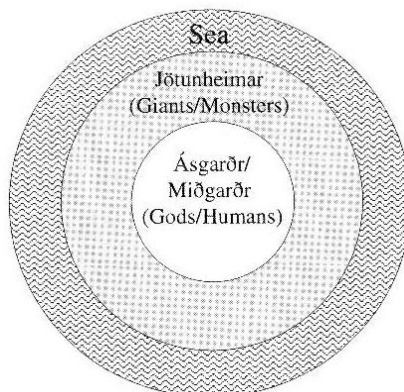

Рис 2. Реверсована концентрична модель

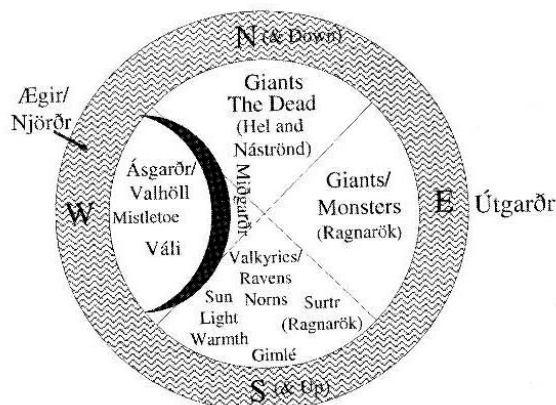

Рис 3. Модель германського космосу за К. Уоннером

¹ Цей та два наступні рисунки – за [Wanner 2009, 38-45].

Таким чином, образ дерева у поєднанні з образом священного джерела біля його основи є однією з головних констант міфологічного простору давніх германців. За П. Баушатцем, *'The Germanic cosmos is configured by the world tree and the wells at its base ... Men live within the realm of the tree, which configures what we may now call 'created' reality. It is a realm of things, objects, relations and their actions. It is ... physical and real'* [1, с. 79-83].

Зіставлення сакральної семантики першоелементів буття в текстах із більшим або меншим рівнем наближення до праміфологічного субстрату (відповідно, замовляння, епос та загадки) дає підстави для висновку, що давні англосакси також були схильні до осмислення саме цих двох стихій, оскільки вони найбільше пов'язані з культом плодючості і водночас є більш константними та доступними для споглядання, ніж стихії вогню та повітря.

Невисокий рівень осмислення стихії повітря в автентичних язичницьких текстах пов'язаний із відсутністю чіткої бінарної опозиції „вгору – вниз”, яка передбачала би протиставлення еквівалента „Града Небесного” грішній землі („низовому царству”), а отже, стихії повітря, хмар і небесного вогню стихії землі. Натомість, релевантною для германської космології є просторова опозиція „близько – далеко”, „центр – периферія”, де Мідгард як образ „земної” парадигми розміщено в сакральному центрі, а образи водної стихії відіграють роль маркерів переходу або розміщені у периферійних частинах космічної структури.

Стихія вогню в англосаксонських текстах осмислена більш повно, ніж стихія повітря, оскільки, з одного боку, будь-який образ вогню в тексті актуалізує зв'язок із солярними культурами, а з іншого – в етносвідомості англосакса вогонь був пов'язаний із концептосферою війни, що зумовлює його актуальність для епічних текстів. На відміну від архетипів „вогонь” та „повітря”, „земля” і „вода” релевантні для всіх типів давньоанглійських поетичних текстів, що зумовлює актуальність їх системного дослідження і зіставлення їх символічних значень у текстах замовлянь, епосу та загадок.

Давньоанглійські загадки – це пареміологічні тексти, які збереглися у вигляді близько ста більш-менш повних записів давньоанглійською мовою у складі „Ексетерської книги”. Дослідники визначають давньоанглійську загадку як текст, приналежний до так званої наївної картини світу [8, с. 42]. Водночас прагматика тексту загадки уможлиблює співіснування у ньому кількох модусів

світобачення: героїчного, патристичного (християнського) та еротичного (у ширшому сенсі – селянського, протонародного) [2, с. 421].

Образна парадигма, що співвідноситься з першоелементом буття „вода”, в загадках представлена 33-ма номінаціями. У функції суб'єкта осмислення першоелемент буття „вода” переосмислюється через образи:

- **моря, океану:** *flod (flintgrægne flod – flint-gray flood), holm (wave, sea, ocean), sund (sea, ocean, water), hwælmere (whale-mere), brim (surf, flood, sea, ocean), lagu (sea, flood, ocean, L rune), sæ (sea), wado (waters), seolhþabo (seal's bath), mere (water, mere);*

- **в т.ч. морських потоків, морських хвиль:** *streamas (streams), yþa (waves), wealle (waves), eare geblonden (milling waves), lagustreama (sea-streams), firgenstream (mountain-stream), wæge (seas, billows), merestreamas (ocean streams);*

- **елементів морської топографії:** *wætres byht (bay);*

- **рідини:** *wæter (water), lagoflod (liquid);*

- **болота:** *fen (fen);*

- **джерела прісної води:** *feower wellan (four fountains).*

У функції суб'єкта зіставлення першоелемент буття „вода” реалізується у вигляді образів:

- **боротьби стихій:** *yþa gepræc (sea-strife), famig winne (foamy strife), eare geblonden (milling waves), streamgewinn (stream-strife), yþum þeahht (wave-strife), hopgehnæst (the dashing of the waves);*

- **людини** (за антропоморфним кодом): *garsecg (spear-man; ocean, sea), byr(ry)nan bosm (the breast of the water), brimes fæþmum (sea-embrace), sundhelm (the cover of the sea), modor (mother);*

- **першоелемента буття „земля”** (*feldas* – море у загадці № 31).

Функція об'єкта зіставлення зафіксована у номінації *weallas (hills)*.

Вербалізатори акватичної символіки розташовані групами передусім у текстах загадок № 2 і 3 („Буря в морі” та „Буря”), 7 та 10 („Лебідь” та „Гусак”), 16 („Якір”), 22 („Плуг”; у тексті наявна ситуація перетину водної перешкоди), 33 („Айсберг”), 58 („Колодязь”), 69 („Лід”), 74 („Сирена”), 84 („Річка”), 85 („Риба та річка”). Образи, співвіднесені із першостихією буття „вода”, актуалізуються і непрямо у вигляді відгадок (лівих частин образних парадигм).

У порівнянні з епічними текстами осмислення першостихії буття „вода” у загадках має певні особливості: по-перше, море осмислюється як середовище існування не ворожих істот (змій та велетнів), а птахів і риб; по-друге, інтенсивного осмислення і перекодування зазнають

образи не лише моря та океану, а й джерел прісної води, в тому числі струмка (загадка № 38), колодязя (загадка № 58), річки (загадка № 84).

Загалом у текстах загадок зафіксовані нижченаведені значення акватичних образів.

Компонент світобудови в контекстах, які об'єктивують ідею всемогутності Бога або всезагальності законів існування світу, створених Ним. У таких контекстах водна стихія та споріднені з нею образи є рівноправними частинами структури світу і гармонійними контрагентами (загадка № 66):

<i>æs me sind ealle</i>	<i>Swelling seas,</i>
<i>flodas on fæmum ond þes foldan bearm,</i>	<i>and the lap of the earth, the green fields,</i>
<i>grene wongas...</i>	<i>are within my clasp.</i>
<i>ealne middangeard ond</i>	<i>I fill the earth</i>
<i>merestreamas</i>	<i>with myself – this whole middle-earth</i>
<i>side mid me sylfum.</i>	<i>and the oceans streams.</i>

Водночас, на рівні контексту зберігається і відділення „серединної землі”, тобто впорядкованого простору, від морських потоків.

Вода як іпостась первісного Хаосу осмислюється в ситуаціях, коли водна стихія виступає як непередбачувана сила і як така протиставляється стабільності та незмінності землі, а саме у ситуації бурі та шторму (загадки 2 та 3), а також у загадці 84 „Річка”. Земля та вода протиставляються за такими парними ознаками: статичність і динамічність, пасивність та активність, відсутність або наявність символічного зв'язку зі сферою минулого. Символічна спорідненість із хаотичною стихією підкріплюється образами коловоротів, пінних хвиль (*yþa geþræc (sea-strife), famig winne (foamy strife), eare geblonden (milling waves), streamgewinn (stream-strife), yþum þeah (wave-strife), hopgehnæst (the dashing of the waves)*); „прагненням” моря розмити берег, розтрити корабель (у міфі – символ жіночого породжувального начала, „безпеки серед штормів життя” [16]; з іншого боку, „чоловічий” символ, оскільки його вертикальна мачта являє собою *axis mundi* [13, 148]): (*hwælmere hlimme, hlude grimme, streamas stapu beata - The whale-mere roars, fiercely rages, waves beat upon the shore* – № 2; *þær bi ceole wen slibre sæcce, gif hine sæ byre on þa grimman tid – The ship must face a savage battle, a bitter struggle, if the sea so buffets it* – № 3) або розламати якір (у міфі – символ надії, стійкості, стабільності та спокою [Керлот 1994, 397]) (загадка № 16):

*Oft ic sceal wiþ wæge winnan ond
wiþ winde feohtan,
somod wi þam sæcce, þonne ic
secan gewite
eorþan yþum þeaht...*

*I must **fight with the waves** whipped
up by the wind,
grapple alone with their force
combined,
when I dive to earth under the sea.*

Відлуння уявлення про воду як про **маркер переходу** і середовище ініціації відображено і в загадці № 22, у тексті якої символічно утверджується першість космічного (терарного) начала, об'єктивованого образом плуга, над хаотичним началом (бурхливими водами):

*Ne meahton magorincas ofer mere feolan,
swa hi fundedon, ac wæs **flod to deop,**
atol yþa geþræc, ofras hea,
streamas strongeþ.
Ongunnon stigan þa
on wægn weras ond hyra wicg
... hy stopan up on oþerne, ellenrofe,
weras of wæge, ond hyra wicg gesund.*

*The warriors could not cross the water
as they wished for **the channel was too
deep,**
the shelf too abrupt, the current too strong,
the choppy waves thronging.
Then the men
and their horses climbed on to a wagon
...they stepped up bravely on the
opposite side,
men and their mounts unscathed by water.*

Вода як джерело життя і стихія породження: акватичні образи реалізують ампліфікативний та апотропеїчний бік символіки в тих самих контекстах, де реалізується символіка води як іпостасі первісного Хаосу. Це корелює з універсальною амбівалентністю водної символіки в міфі. Так, у загадці № 1 вода – це стихія, з якої виникло життя (це суперечить християнському міфу, але корелює з давньогерманським уявленням про виникнення життя з води під час танення льоду²):

*hæbbe me on hrycge þæt ær hadas wreah
foldbuendra, flæsc ond gæstas,
somod on sundeþ.*

*I carry on my back what once covered
every man, body and soul submerged
together in the water.*

У загадках № 10 та № 77 море є джерелом життєвої сили зооморфних образів:

² Згідно з германо-скандинавським космогонічним міфом, велетень Імір – перша жива істота на Землі, яка народилась із льоду. Імір пив молоко із чотирьох річок, які текли від небесної корови Аудумли. Із тіла Іміра виникли велетні та предки богів скандинавського пантеону (інформація міститься у Старшій та Молодшій Еддах).

*ond on sunde awox
ufan ypum þeaht, ...
Hæfde feorh cwico,
þa ic of fæmum cwom brimes
ond beames*

*Sæ mec fedde, sundhelm þeahte,
ond mec yþa wrugon eorþan
getenge feþeleaseþ.*

*I matured in the sea,
above the milling waves, ...
When... I left wave
and wood, I was **full of life**;*

*Sea suckled me, waves sounded over me,
rollers covered me as I rested on my bed.*

У загадках 33 „Айсберг” та 69 „Лід” образ води об’єктивує ідею метаморфози, згідно з якою деструктивне явище (айсберг, який проломлює борти кораблів) тлумачиться холістично (вода як руйнівник і як джерело життя) у його позитивних і негативних аспектах:

<i>"Is min modor mæga cynnes þæs deorestan, þæt is dohtor min eacen up liden, swa þæt is ældum cup, firum on folce, þæt seo on foldan sceal on ealra londa gehwam lissum stondan."</i>	<i>'My mother, one of the beloved maidens, is my daughter also, swollen and strong, known by all people as she falls on the earth, she stands in joy in every land.'</i>
--	--

У загадці 33 також осмислено уявлення про зв’язок водної стихії з магічним знанням та з прецедентним для германського епосу образом жінки-воїна, який поєднує твірне та руйнівне начало (такими є, зокрема, образи валькірій, Брунгільди та Крیمгільди, жінок-тролів у скандинавській міфології). Образ жінки-воїна, споріднений з акватичною символікою, міститься і в загадці 74, яка, на думку дослідників, розшифровується як „Сирена”:

<i> Ic wæs fæmne geong, feaxhar cwene, ond ænlic rinc on ane tid;</i>	<i> I was once a young woman, a glorious warrior, a gray-haired queen.</i>
---	--

Характеризація жінки як водночас молодої та старої (*fæmne geong, feaxhar cwene* – юна жінка, сивоволоса королева), гарної та войовничої, об’єктивує й осмислення акватичної стихії як метафори вічності та циклічного оновлення Універсуму.

Статус річкової води як стихії, яка поєднує всі три частини темпоральної осі, зафіксовано в тексті загадки № 85 „Риба та річка”, в якій невпинність та швидкоплинність води порівнюються з лабільністю існування істот:

<i>unc dryhten scop</i>	<i>The Lord shaped</i>
<i>sif ætsomneþ. Ic eom swiftr þonne he,</i>	<i>our course together: I'm swifter than he,</i>
<i>þragum strengra, he þreohtigra.</i>	<i>sometimes stronger; he's more strenuous.</i>
<i>Hwilum ic me reste; he sceal yrnan for.</i>	<i>At times I rest; he must run onward.</i>

У загадці № 38 також осмислено образ підземного джерела як осередка фізичної та містичної сили: воно „вигодовує” бика, який об’єктивує ідею мужності, плодючості, фізичної сили та є солярно-лунарним символом [16, с. 305-306; [9, с. 723]:

<i>Ic þa wiht geseah wæpnedcynnes,</i>	<i>I saw a creature: masculine, greedy</i>
<i>geogumyrþe grædig; him on gafol forlet</i>	<i>with all youth's abandon. As his due</i>
<i>ferfripende feower wellan</i>	<i>his guardian gave him four springs,</i>
<i>scire sceotan, on gesceap þeotan.</i>	<i>four fountains, shooting and shining.</i>

Мотив бика та чотирьох джерел повторюється у загадці 72, що свідчить на користь його невинуватості та, можливо, релевантності для англосаксонської міфології³.

Важливо, що більшість образів, які співвідносяться із символікою першостихії буття „вода”, мають виражений фемінний компонент: як материнсько-дочірні відносини осмислена метаморфоза айсберга в загадці № 33; відгадкою до тексту № 74 є образ жіночого божества-духа морської стихії. Акваічна символіка у зв’язку з ідеєю плодючості та примноження найбільш повно виражається у загадці № 84 „Вода” або „Річка”. У тексті загадки відображене інтуїтивне усвідомлення амбівалентної природи води та її здатності виступати як хаотична сила та середовище породження життя і примноження благ водночас, причому акцентується саме позитивний бік акваічної символіки:

<i>Modor is monigra mærra wihta.</i>	<i>She has mothered many splendid creatures</i>
<i>hu mislic biþ mægen þara cynna,</i>	<i>her splendid appearance, her</i>
<i>fyrn forgesceaft;</i>	<i>innumerable kin,</i>
	<i>her ancient origin</i>
<i>Biþ sio moddor mægene eacen,</i>	<i>This mother is endowed with massive</i>
<i>wundrum bewreþed, wistum</i>	<i>strength;</i>
<i>gehladen,</i>	<i>wondrously sustained, teeming with food</i>

---

³ Детальніше це питання буде розглянуто в нашій статті *The Sacred Lore of Riddles: Another Source for an Anglo-Saxon Mythology*, яку подано до публікації у 2010 році у *Electronic Journal of Folklore*.

*hordum gehroden, hæleþum dyre.
wlite biþ geweorþad
wuldornyttingum,
wynsum wuldorgimm wloncum
getenge,
clængeorn bi ond cystig, cræfte eacen;
Hrusan bi heardra, hæleþum frodra,
geofum bi gearora, gimum deorra;
worulde wlitiga, wæstmum tydre,
firene dwæsce,*

*and treasure-adorned, she's dear to men.
her grace is enhanced by the great
good she offers -
a gift refreshing for proud people,
she's pure and bountiful, boundless
her excellence.
She's harder than earth, older than heroes,
more generous than gold-givers,
dearer than gems;
she beautifies the world, gives birth
to plants, washes away suffering.*

При аналізі тексту загадки № 84 видно, як народна уява комбінувала різні характеристики одного й того самого явища для створення повноти образу („вода – матір” – універсальна система координат; „вода – джерело їжі та блага” – буденна система координат; „вода – даритель скарбів” – героїчна; „вода – джерело душевного оновлення” – магічна).

Отже, загадки реалізують особливості осмислення образу першого елемента буття „вода” в рамках холістичного світогляду, який включає як язичницькі, так і християнські елементи. Образи води реалізуються у функції суб’єкта осмислення (як море, рідина, болото, джерело прісної води), суб’єкта зіставлення (як боротьба стихій, людина, земля), об’єкта зіставлення (як земля). Образ води реалізує значення компонента світобудови, іпостасі первісного Хаосу, маркера переходу, джерела життя та стихії породження, джерела магічної сили, засобу об’єктивації ідеї метаморфози та циклічності часу. В текстах фіксується співвіднесеність образів акватичної парадигми з темпоральною віссю та із жіночими образами. У порівнянні з епічними текстами спостерігається пом’якшення акватичної символіки (нереалізованість значення середовища ініціації та включення водних об’єктів до просторової структури космологізованого світу).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Bauschatz P. C. The well and the tree: world and time in early Germanic culture / Paul C. Bauschatz. – Amherst : The University of Massachusetts Press, 1982. – 250 p.

2. Nelson M. The Rhetoric of the Exeter Book Riddles / Marie Nelson // *Speculum*, 1974. – Vol. 49. – No. 3. – P. 421-440.
3. Online Etymology Dictionary. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.etymonline.com/>.
4. Wanner K. J. Off-center: Considering Directional Values in Norse Cosmography / Wanner K. J. // *Speculum*. – Cambridge, MA : The Medieval Academy of America, 2009. – Vol. 84. – No. 1. – P. 36-73.
5. Бауэр В. Энциклопедия символов / Бауэр В., Дюмотц И., Головин С. ; пер. с нем. Г. И. Гаева. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1995. – 512 с.
6. Башляр Г. Вода и грезы / Г. Башляр. – М. : Изд-во гуманитар. лит-ры, 1998. – 127 с.
7. Евсюков В. В. Мифы о вселенной. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vzgljadnamir.narod.ru/biblioteka/Evsukov/index.htm#ogl>.
8. Зубкова Е. Г. Семантические особенности языковой картины мира в англосаксонской загадке / Е. Г. Зубкова // Серия «Современные лингвистические и методико-дидактические исследования». – 2007. – Выпуск № 1 (8). – С. 41-50.
9. Истомина Н. А. Энциклопедический словарь символов / Н. А. Истомина (автор-сост.). – М. : АСТ, 2003. – 1056 с.
10. Керлот Х. Э. Словарь символов / Керлот Х. Э. – М. : REFL-book, 1994.
11. Ковтун Т. В. Словесні символи першоелементів буття у тексті російської казки та внутрішньому лексиконі людини : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.02 „Русский язык” / Ковтун Тетяна Володимирівна. – К., 2005.
12. Кононова И. В. Структура и языковая репрезентация британской национальной морально-этической концептосферы : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.04 „Германские языки” / Кононова Инна Владимировна. – СПб., 2010.
13. Купер Дж. Энциклопедия символов / Купер Дж. – М. : Ассоциация Духовного Единения “Золотой Век”, 1995. – 411 с.
14. Петриченко О. А. Этнокультурная преемственность образов первоэлементов бытия в художественной речи Николая Гумилева и Велимира Хлебникова : дис ... канд. филол. наук : 10.02.02 «Русский язык» / Петриченко Оксана Анатольевна. – К., 2005.
15. Слухай Н. В. Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко / Н. В. Слухай (Молотаева). – Киев, 1995. – С. 6-25.
16. Тресиддер Д. Словарь символов / Тресиддер Д. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 448 с.